

POLITICI PUBLICE REPUBLICANE*

CRISTIAN-ION POPA**

Abstract. *This article examines some ideas of republican „public philosophy“, with an emphasis on freedom understood as non-domination, republican political program and its position in relation to liberalism as well as contemporary social democracy.*

Keywords: *republicanism, liberalism, non-interference, non-domination, basic income, dependent persons.*

Republicanismul actual este un program de cercetare — normativ și instituțional — dezvoltat de unii filosofi, istorici ai ideilor și polițiști care, valorificând tradiția republicană clasică, propun o „filosofie publică“ aptă să întemeieze luări de poziție generale, „ecumenice“ asupra problemelor politice majore ale societăților contemporane.

La prima vedere, ideile filosofice normative joacă un rol minor în desfășurarea vieții politice obișnuite din societățile actuale. Privite mai îndeaproape, însă, se poate constata că acestea joacă (pot juca) un rol esențial. Într-un mod mai mult sau mai puțin explicit, decidenții politici exprimă frecvent astfel de idei generale pentru a *legitima* politicile publice pe care le adoptă, încercând astfel să obțină *acordul* concetățenilor lor; dar, pentru a relua un loc comun, ei fac adesea proză fără să știe... Aceste idei s-au constituit deja în adevărate *limbaje* sau *discursuri*, multiple și rivale, de legitimare a aranjamentelor instituționale în societățile plurale contemporane. Iar rolul filosofiei politice este tocmai acela de a examina în mod sistematic aceste limbaje ale dezbaterii și legitimării politice, de a dezvălui asumpțiile tacite pe care se bazează, de a determina coerența lor logică internă, dar și coerența dintre ele, a celor de acum și de aici cu a celor din alte timpuri și locuri, în scopul final de a întemeia teoretic termenii, tot mai cuprinzători, ai dezbaterii politice. După cum afirmă Philip Pettit, filosoful republican actual cel mai proeminent, fără o asemenea reflecție sistematică asupra

* Acest studiu face parte din Proiectul de cercetare *Ideea de republică în filosofia politică modernă și contemporană* (2011-2013) al ISPRI.

** CS III dr. la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române. E-mail: popaioncristian2004@yahoo.com.

limbajului în care se desfășoară, dialogul politic rămâne „un Babel al aserțiunilor și contraaserțiunilor dogmatice. Dacă filosofii politici nu ar exista, ar trebui să-i inventăm”¹.

În termenii filosofici cei mai generali, literatura republicană actuală dezvoltă trei aspecte principale ale ideii clasice de *res publica* (sau *commonwealth*): *indivizii liberi* — nesupuși vreunei forme de „dominație” exercitată de semenii lor; *statul liber* — întrucât apără membrii săi de a se domina unii pe alții, dar și fără a-i domina el însuși în vreun fel; și *civismul* — angajamentul vigilent permanent al cetățenilor de a menține statul în acest rol al său de apărător al libertății, astfel înțelegându-se.

Potrivit promotorilor săi, obiectivul central al acestui program de cercetare filosofică este acela de „a regândi problemele legitimității și ale democrației, bunăstării și justiției, politicii publice și *design*-ului instituțional din interiorul cadrului pe care aceste idei fundamentale îl oferă”².

Background-ul teoretic al acestei filosofii este constituit de ideile politice apărute încă în Republica romană antică, fiind apropiate și dezvoltate apoi de gânditorii politici ai Italiei medievale și renașcentiste, ai întregii Europe a secolelor XVII-XVIII, precum și de „părinții fondatori” ai Americii. Figurile emblematice ale acestei tradiții de gândire „republicană clasică” (sau „neoromană”) sunt Niccolò Machiavelli, republicanii englezi John Milton, James Harrington și Algernon Sidney, Montesquieu și fondatorii republicii americane Thomas Jefferson și James Madison.

Acest mod de gândire a fost stimulat în Europa actuală, afirmă promotorii săi, inclusiv de împrejurarea că, după alegerea sa în 2004, primul-ministru al Spaniei José Luis Rodríguez Zapatero a adoptat în mod explicit republicanismul ca filosofie a programului său de guvernare, elaborând pe această bază o serie de politici publice social-democrate³.

Între temele majore pe care acești autori le abordează și asupra cărora se va concentra și interesul meu analitic în acest articol, se află (1) Concepția republicană a libertății ca nondominație; (2) Programul politic inspirat de angajamentul filosofic față de acest ideal al libertății; (3) Relația republicanismului cu social-democrația.

Libertatea republicană

Potrivit autorilor contemporani cei mai reprezentativi pentru acest curent de gândire — Philip Pettit, Quentin Skinner ș.a. — republicanismul definește libertatea — într-un mod negativ și elementar — ca fiind, în mod esențial, absența *dominației* sau a *dependenței* oamenilor unii de alții. „Această idee a libertății ca nondominație (*non domination*) a devenit tema unificatoare centrală pentru cei care elaborează în cadrul neorepublican...”⁴, afirmă ei în mod programatic.

¹ Philip Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford, Oxford University Press, 1997, p. 4.

² Frank Lovett, Philip Pettit, „Neorepublicanism: A Normative and Institutional Research Program”, în *Annual Review of Political Science*, vol. 12, 2009, p. 2.

³ Philip Pettit, *Examen a Zapatero*, traducțiune de José Luis Martí, Madrid, Temas de Hoy, 2008.

⁴ Frank Lovett, Philip Pettit, *op. cit.*, p. 2.

Ce înseamnă însă că o persoană este (sau trebuie să fie) liberă? Conform unei concepții foarte răspândite, teoretizată încă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea de autori precum Thomas Hobbes sau Jeremy Bentham, o persoană este liberă dacă acțiunile sau „alegerile“ sale, oricare ar fi ele, nu sunt „interferate“ de ale altora sau, mai simplu spus, dacă este lăsată pur și simplu în pace să facă ceea ce dorește. După republicanii actuali, această concepție a libertății ca noninterferență, oricât de comună, are implicații, poate mai puțin intuitive, greu de acceptat. Bunăoară, niște sclavi pot avea un stăpân binevoitor, care, deși i-ar putea trata oricum dorește, oricât de aspru sau de tiranic, el îi lasă în pace, în general. Din această perspectivă, s-ar putea spune că ei *sunt liberi în sclavia lor*, ceea ce este cu totul contradictoriu, căci oricât de blând i-ar trata în general, sclavii rămân cu totul sub supravegherea și controlul său, stăpânul impunându-și voința sa asupra voințelor lor, oricum și oricând dorește. Prin urmare, indiferent dacă stăpânul este bun sau rău, în orice grade imaginabile, sclavia este „starea chintesențială de nelibertate“⁵. De aceea, încă în viziunea republicanismului tradițional sau clasic, libertatea nu constă (doar) în absența interferenței, ci în inexistența supunerii față de orice individ (sau grup) care se comportă ca un stăpân: libertatea constă în absența dominației. John Locke, unul dintre fondatorii liberalismului, care asociază în general libertatea cu non-interferența, a ilustrat totuși în mod exemplar această concepție republicană: libertatea nu înseamnă „ca oricine să facă ceea ce dorește“, ci a nu fi „supus voinței nestatornice, nesigure, necunoscute, arbitrară a altui om“⁶.

Precum se știe, într-un studiu care a influențat foarte mult dezbaterile filosofice contemporane asupra acestui subiect, Isaiah Berlin a distins între două concepții principale — „negativă“ și „pozitivă“ — asupra libertății. Prima concepție descrie în mod tipic noninterferența: sunt liber în sens negativ „în măsura în care nici o ființă umană nu interferează cu activitatea mea“⁷. A doua descrie „autostăpânirea“ sau „autorealizarea“ în și prin intermediul societății sau al statului, desemnând, în scrierile lui J.-J. Rousseau, de exemplu, participarea activă a indivizilor la procesul de formare a „voinței generale“ a societății. „Suntem (colectiv) liberi, în această viziune, numai atunci când pasiunile și dorințele noastre (individuale) sunt guvernate de legi și constrângeri pe care noi (în mod colectiv) le-am ales în mod activ pentru noi înșine“⁸.

Libertatea „pozitivă“, așa cum a argumentat în mod exemplar Berlin, presupune însă intervenția constrângătoare extinsă a colectivității, a statului asupra activităților indivizilor în numele intereselor lor definite colectiv și, astfel, ipostaziate ca reale sau autentice. Republicanismul nu susține libertatea „pozitivă“ astfel înțeleasă. „Viziunea republicană este negativă în sensul formal care caracterizează libertatea ca absența a ceva — anume, absența dominației“⁹. Încă din

⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁶ John Locke, *The Second Treatise of Government* (1690), ed. C.B. Macpherson, Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1980, p. 17.

⁷ Isaiah, Berlin, *Two Concepts of Liberty*, Oxford, Oxford University Press, 1958, p. 7.

⁸ Frank Lovett, Philip Pettit, *op. cit.*, p. 5.

⁹ *Ibidem*.

Roma antică, libertatea semnifică să nu te afli sub puterea unui stăpân (*in potestate domini*), condiție în care ai putea face sau nu anumite lucruri numai cu voia acestuia (*cum permissu*).

Pe de altă parte, din perspectivă republicană, interferența nu este întotdeauna arbitrară. Republica este (trebuie să fie) „un imperiu al legilor, nu al oamenilor“, declarau clasicii, astfel încât legile, deși constrângătoare, pot să nu fie arbitrar dacă sunt instituite cu acordul oamenilor și cu scopul de a se proteja de dominație, fie ea reciprocă, internă, fie exercitată de conducători sau chiar de oameni aparținând altor societăți, de exemplu. În cuvintele lui John Locke, „scopul Legii nu este de a abolii sau restrânge, ci de a apăra și extinde Libertatea“¹⁰.

Prin urmare, o persoană este liberă dacă nu este supusă dominației; dar dominația poate exista chiar în absența interferenței reale; iar interferența poate exista fără a fi arbitrară și, deci, dominatoare. În sens republican, însă, și depășind acest nivel abstract al analizei, libertatea poate fi exercitată dacă este „*instituționalizată* într-un mod adecvat“ (s.m.)¹¹ și, se poate adăuga, *generalizată*, pentru a beneficia de ea toți membrii unei societăți, în calitate de cetățeni egali. La începutul Republicii romane, observa în acest sens Machiavelli, libertatea nu era întreagă întrucât *plebeii* erau lipsiți de drepturi civile și politice, situația schimbându-se abia mai târziu, odată cu extinderea cetățeniei egale asupra tuturor¹².

Programul politic republican

Ce politici publice promovează în mod tipic republicanismul? Angajamentul său filosofic față de idealul libertății ca nondominație conține în sine unele sugestii de politici publice specifice, ușor de ilustrat prin contrast cu un program politic declarat rival, acela al liberalismului, în particular, varianta sa de centru-dreapta, așa-numitul libertarianism contemporan. Potrivit acestuia din urmă, statul, prin politicile sale, ar trebui să fie preocupat aproape în mod exclusiv cu promovarea libertății ca noninterferență, vechiul ideal politic al liberalismului clasic. Prin contrast, republicanismul, preocupat de eliminarea (diminuarea) tuturor formelor posibile de dominație, concepe *libertatea* împreună cu alte valori, considerate la fel de însemnate, precum *egalitatea* și *bunăstarea*, astfel încât politicile publice inspirate și sprijinite de republicani sunt mult mai apropiate de liberalismul de centru-stânga¹³. În abordarea problemelor legate de protecția materială și socială, de exemplu, există o suprapunere considerabilă cu teoria „egalității capacităților de bază“ (*basic capability equality*) dezvoltată de nobelistul Amartya Sen¹⁴, provenind din convergența concepțiilor generale asupra libertății umane¹⁵. În acest context, republicanismul își declară totuși meritul de a cul-

¹⁰ John Locke, *op. cit.*, p. 32.

¹¹ Frank Lovett, Philip Pettit, *op. cit.*, p. 6.

¹² Niccolò Machiavelli, *Discourses on Livy* (1531), ed. L.J. Walker, London, Penguin Books, 1970, p. 110.

¹³ Frank Lovett, Philip Pettit, *op. cit.*, p. 8.

¹⁴ Amartya Sen, „Equality of What?“, în *The Tanner Lecture on Human Values*, vol. I, Cambridge, Cambridge University Press, 1980, pp. 197-220.

¹⁵ Philip Pettit, „Capability and Freedom: A Defence of Sen“, în *Economics and Philosophy*, 17, 2001, pp. 1-20.

tiva o singură valoare supremă — nondominația — în modul în care concepe aranjamentele instituționale și constituționale și în care elaborează politicile publice pe care le consideră adecvate.

Din această perspectivă, „infrastructura” nondominației trebuie să cuprindă o societate civilă activă, o economie puternică, un stat de drept în care cetățenii să aibă încredere, o cultură a încrederii civice, în general, precum și un mediu înconjurător sănătos¹⁶. În plus, un stat republican ar trebui să dezvolte politici publice în domeniul educației, al asigurărilor sociale și medicale, protejând cetățenii de dominația posibilă impusă de anumite „inginerii” private, oneroase; al „vulnerabilității” unor membri ai societății precum muncitorii, femeile, și minoritățile¹⁷; precum și al infraționalității interne, dar și externe, al amenințărilor reprezentate de alte state, corporații exploatare și rețele teroriste¹⁸.

Revendicarea principală a mișcărilor muncitorești din secolul al XIX-lea, fie ele radicale, de inspirație marxistă, fie mai moderate, social-democrate, a fost eliberarea de „exploatare” și chiar de „noua „sclavie” a muncii industriale salariate. După socialiști, existența însăși a antreprenorului capitalist, nu doar exercitarea nemijlocită a puterii sale în ipostaza de angajator, transformă muncitorii în „sclavi”. Dar socialismul nu a fost decât urmașul istoric al republicanismului clasic. „Nu numai că socialismul se bazează pe concepția republicană a libertății ca nondominație pentru a avansa ideea sclaviei salariilor, dar formula însăși își are originea în cercurile republicane”¹⁹.

Alături de socialism, mișcarea feministă a valorificat și ea această concepție republicană asupra libertății, contestând „sclavia albă”²⁰, domestică, contrapartea „sclaviei salariilor” denunțate de socialiști.

Ce soluții avansează republicanii pentru protecția categoriilor sociale vulnerabile — muncitorii, femeile, minoritățile de toate felurile — împotriva acestei dominații, în optica lor, ubicuă? Ei argumentează, uneori redundant²¹, pentru instituirea unor legi, instituții și practici care există deja de mult timp în toate societățile dezvoltate, precum dreptul de asociere a muncitorilor în sindicate profesionale, dreptul la grevă, dreptul femeilor de a divorța, crearea unor adăposturi publice pentru femeile-victimă ale abuzurilor domestice etc., la care adaugă dreptul la un „venit de bază” (*basic income*) acordat de stat în mod necondiționat tuturor, inclusiv non-cetățenilor, și indiferent dacă au un statut economic vulnerabil sau nu. „Prin *venit de bază universal* (s.a.)”, afirmă filosoful și economistul politic belgian Philippe van Parijs, unul dintre susținătorii actuali cei mai fervenți ai acestui drept, „înțeleg un venit plătit de guvern, la un nivel uniform și la

¹⁶ Philip Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, ed. cit., Ch. 8: „Civilizing the Republic”, pp. 241-270.

¹⁷ *Ibidem*, Ch. 4: „Liberty, Equality, Community”, pp. 110-128. V. și „Libertate, egalitate, comunitate”, traducere în limba română de Henrieta Anișoara Șerban, în *Revista de Științe Politice și Relații Internaționale*, tom VII, nr. 4/2010, pp. 85-100.

¹⁸ Philip Pettit, „Republican Law of Peoples”, în *European Journal of Political Theory*, nr. 9, 2010, pp. 70-94.

¹⁹ Frank Lovett, Philip Pettit, *op. cit.*, p. 10.

²⁰ Carole Pateman, *The Sexual Contract*, Stanford, Stanford University Press, 1988, p. 123.

²¹ Robert E. Goodin, „Folie Républicaine”, în *Annual Review of Political Science*, vol. 6, 2003, p. 55.

intervale regulate, fiecărui membru adult al societății. *Grant*-ul este plătit și nivelul său este fixat indiferent dacă persoana este bogată sau săracă, locuiește singură sau împreună cu alții, este dispusă să muncească sau nu. În cele mai multe versiuni — cu siguranță și în a mea — trebuie acordat nu numai cetățenilor, ci tuturor rezidenților permanenți²².

Venitul de bază se deosebește însă principal de „venitul minim garantat bazat pe verificarea mijloacelor“ (*means tested guaranteed minimum income*), care a fost instituit de mult timp în multe societăți, inclusiv în România, de exemplu, prin „Legea nr. 416/2001 privind venitul minim garantat“²³, care stabilește principiile acordării acestui drept după cum urmează: „Art. 1: (1) Familiile și persoanele singure, *cetățeni români* (s.m.), au dreptul la un venit minim garantat ca formă de asistență socială; (2) Venitul minim garantat se asigură prin acordarea ajutorului social lunar, în condițiile prevăzute de prezenta lege; (3) Instituirea venitului minim garantat se întemeiază pe principiul solidarității sociale“²⁴. Prin proiectul de „Lege a asistenței sociale“, aflat acum în dezbatere publică și parlamentară, categoriile beneficiare ale asistenței sociale oferite de stat sunt redefinite astfel: „Art. 4: (1) *Toți cetățenii români care locuiesc în România, precum și străinii și apatrizii care au domiciliul sau reședința în România* (s.m.) au dreptul la asistență socială, în condițiile legislației române, precum și ale reglementărilor Uniunii Europene și ale acordurilor și tratatelor la care România este parte“²⁵.

După cum argumentează Lovett și Pettit, toate aceste forme instituționale de asistență socială trebuie să fie inspirate și modelate de experiența din fiecare țară, ținând seama de efectele lor reale asupra categoriilor vulnerabile și asupra societății ca întreg. Filosofia publică republicană poate doar reflecta asupra unor mari formule alternative de politici publice precum: protecția socială ar trebui acordată în mod selectiv, pe baza verificării mijloacelor, sau tuturor, printr-un venit de bază acordat de stat? Serviciile sanitare ar trebui oferite tuturor în mod gratuit, sau prin intermediul unui sistem universal de asigurări de sănătate? Dar puterea dominatoare a bogăției ar trebui diminuată prin taxare progresivă și redistribuire substanțială, formula privilegiată încă din a doua jumătate a secolului trecut, sau prin oferirea de „facilități“ și „stimulente“ variate pentru ca bogații să aloce resurse și pentru anumite scopuri publice?²⁶

În orice caz, instituirea „venitului de bază“, oferit în mod gratuit de stat, trebuie să satisfacă, după Pettit, două deziderate: *adecvarea* nivelului său, constatabilă chiar intuitiv în fiecare societate; și *independența* — acordarea sa fără verificarea mijloacelor de care dispun membrii societății, indiferent de „istoria ocupării“ lor cu activități aducătoare de venituri și fără obligația de a presta în schimb anumite servicii publice²⁷. Iar „atracția“ republicanismului rezidă în fap-

²² Philippe Van Parijs, „A Basic Income for All“, în J. Cohen and J. Rogers (eds.), *What's Wrong With a Free Lunch?*, Boston, Beacon Press, 2001, p. 1.

²³ *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 401 din 20 iulie 2001.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ www.mmuncii.ro/.../proiect-de-lege-privind-asistena-sociala-2088-art

²⁶ Frank Lovett, Philip Pettit, *op. cit.*, p. 11.

²⁷ Philip Pettit, „A Republican Right to Basic Income?“, în *BASIC INCOME STUDIES. An International Journal of Basic Income Research*, vol. 2, Issue 2, December 2007, p. 2.

tul că argumentarea sa în favoarea acordării venitului de bază satisface ambele deziderate mai bine decât ar putea-o face filosofii politice alternative. Liberalismul, de exemplu, atașat cauzei noninterferenței în „libertățile de bază”, inclusiv în libertatea de a întreprinde activități private aducătoare de venituri (*free enterprise*) se situează în contradicție principială cu „dreptul” la un venit de bază oferit în mod gratuit de stat. Spre deosebire de liberalism, care interpretează libertatea ca fiind în mod esențial absența interferenței altora și mai cu seamă a statului în „afacerile private” ale indivizilor, republicanismul definește libertatea în mod maximalist, ca absență a oricărei dominații, private sau publice, asupra cetățenilor. Dacă acestora nu li se asigură un venit de bază, argumentează Pettit, semenii lor bogați pot interfera în viețile lor în toate modurile conceptibile. În „vremuri grele”, precum acelea de criză economică, atunci când există mulți angajați disponibili, dar puțini angajatori, cei dintâi nu ar putea primi un salariu decent, care să le permită să „funcționeze în mod adecvat în societate” (*to function properly in society*), nemaivorbind de abuzurile angajatorilor și de puterea lor arbitrară de a-i concedia în orice moment. Desigur, angajații pot apela la protecția sindicatelor și la puterea lor de a negocia cu angajatorii. „Dar protecția cea mai eficientă, și una care ar trebui să completeze celelalte măsuri disponibile, ar fi capacitatea abandonării locului de muncă și a replierii pe un venit de bază oferit în mod necondiționat de stat”²⁸. Tot astfel, femeile lipsite de venituri proprii, împreună cu copiii lor, sunt cu totul dependente material de soții lor, care le supun în felul acesta unui „control dominant”, chiar dacă nu recurg niciodată la violență sau la alte abuzuri. De aceea, un venit de bază, oferit în mod gratuit de stat, le poate oferi o „alternativă efectivă”.

Pentru a încerca situarea acestei concepții republicane asupra asistenței sociale pot fi evocate marile principii distributive imaginate în tradiția gândirii politice occidentale. Karl Marx, de exemplu, spre sfârșitul vieții sale, formula două mari principii distributive, aplicabile în societatea postcapitalistă imaginată de el: în prima fază, *socialistă* — „*fiecăruia după muncă*”, respectând încă principiile constituționale și legale liberale sau „burgheze”; iar în a doua fază, *comunistă* — „de la fiecare după capacități, *fiecăruia după nevoi*”, depășind astfel cu totul „limitele înguste ale dreptului burghez”²⁹. Precum se poate constata, concepția republicană actuală, ca și aceea social-democrată înrudită, de altfel, care pledează pentru acordarea de venituri cu totul independent orice activitate utilă prestată în schimbul lor, pare să asume în continuare principiul distributiv communist imaginat de Marx în secolulul al XIX-lea. În acest spirit, argumentează Pettit, acordarea venitului de bază în mod gratuit de stat ar face posibil ca oamenii să „funcționeze în mod corespunzător în societate”, fără a fi nevoiți să cerșească favoarea celor bogați și puternici, inclusiv a funcționarilor numiți de stat să distribuie bani sau bunuri sub forma „ajutoarelor sociale”.

Dar problema teoretică fundamentală este următoarea: „ce dă dreptul la venitul de bază tuturor, nu doar celor în nevoie (*in need*)?”³⁰. Acordarea acestui

²⁸ *Ibidem*, p. 5.

²⁹ Karl Marx, *Critica Programului de la Gotha*, în *Opere*, vol. 19, București, Editura Politică, 1964, p. 22.

³⁰ Philip Pettit, „A Republican Right to Basic Income?”, *ed. cit.*, p. 5.

drept tuturor, indiferent de verificarea mijloacelor de care dispun și de obligația de a presta orice activitate utilă, ar aduce beneficii comune întregii societăți, devenind un „bastion” puternic împotriva dominației, pare-se, omniprezente. Cei *dependenți* de acest drept, spre deosebire de bogații *independenți*, nu se transformă, crede Pettit, într-o categorie aparte, inferioară: „oamenii care depind de bunăvoința altora sunt ținte ușoare ale controlului și dominației”³¹. Caracterul *general* al acestui drept semnifică egalitatea fundamentală a tuturor cetățenilor în fața statului.

A doua problemă fundamentală: Statul, care ar institui venitul de bază, nu ar exercita chiar în acest mod o dominație directă, cuantificabilă, deloc fictivă, asupra unor categorii ale cetățenilor săi care sunt totodată și contribuabili, plătitorii reali ai redistribuirii veniturilor astfel efectuate, contrazicând unul dintre principiile republicane ca statul să nu domine el însuși cetățenii săi? Răspunsul lui Pettit este mai puțin categoric, limitându-se la a evoca exigența *formală* ca venitul de bază să se instituie printr-un vot parlamentar majoritar sau chiar prin referendum, având în vedere „binele comun” al reducerii dominației intrasociale globale.

Liberalismul, admite el, chiar în varianta sa de centru-stânga, nu poate sprijini în mod convingător dreptul la venitul de bază, dată fiind concepția sa asupra libertății ca noninterferență. „Numai republicanismul servește bine în rolul cerut”³², prin viziunea sa cuprinzătoare care atribuie statului sarcina perpetuă de a elimina (reduce) toate formele posibile de dominație din societate.

Republicanism și social-democrație

Când Partidul Socialist al Muncitorilor din Spania (*Partido Socialista Obrero Español* sau PSOE) a revenit la guvernare în 2004, prima sa decizie politică majoră a fost adoptarea unei legi care interzice violența în familie. În anul următor, guvernul socialist a recunoscut prin lege căsătoriile între persoane de același sex, a acordat amnistia („regularizarea”) celor peste 700.000 de lucrători imigranți ilegali ș.a. Considerate individual, aceste politici adresate grupurilor sociale „vulnerabile” nu au reprezentat o noutate, ele fiind legiferate deja în multe țări europene. Privite împreună, însă, s-a observat³³, ele au o semnificație teoretică deosebită, fiind motivate în mod explicit de un singur principiu major: *reducerea dominației* — ideea centrală a filosofiei politice a lui Philip Pettit, cel mai proeminent teoretician contemporan al republicanismului. Primul-ministru José Luis Rodríguez Zapatero recunoaște în mod deschis influența pe care scrierile lui Pettit o au asupra angajamentului său și al partidului față de ideea potrivit căreia rolul central al guvernului este acela de a reduce dominația cetățenilor, unii asupra altora, dar și din partea statului. Zapatero consideră că, pentru a le

³¹ *Ibidem*, p. 6.

³² *Ibidem*, p. 7.

³³ Alan Coffee, „Republican political theory and Spanish social democracy”, în *Renewal: a Journal of Labour Politics. A quarterly political journal promoting the ideas and policies of the Labour Party in Britain*, April 1, 2009, p. 1.

face inteligibile și, totodată, a le legitima, partidele politice trebuie să-și elaboreze politicile publice într-un „cadru intelectual” general, astfel încât, după abandonarea marxismului (în 1979) și repoziționarea sa la centru-stânga, Partidul Socialist Spaniol a adoptat începând cu anul 2000 republicanismul drept fundamentul său teoretic pentru secolul XXI³⁴.

José Andrés Torres Mora, sociolog și deputat în Congresul Spaniei, unul dintre consilierii cei mai apropiați ai lui Zapatero, descrie influența filosofiei republicane astfel: „Philip Pettit ne-a oferit gramatica potrivită pentru a ne prezenta intuițiile politice, pentru a exprima genul de propuneri și de visuri pe care le aveam în minte pentru Spania. Republicanismul lui Pettit a fost steaua noastră polară”³⁵. În anul 2000, explică José Luis Martí, autor spaniol republican el însuși și colaborator al lui Pettit, când Zapatero devenea Secretar general al PSOE și adera într-un mod atât de explicit la filosofia republicană, trecuseră deja trei decenii de dominație neoliberală sau libertariană, iar amestecul de idei liberale cu idei socialiste realizat de „A Treia Cale”³⁶, teoretizată de Anthony Giddens și pusă în practică de Tony Blair și de alții, nu a reprezentat o ieșire din criza ideologică profundă a social-democrației. În acest context, republicanismul civic al lui Pettit părea să ofere o nouă întemeiere teoretică a stângii occidentale. Redefinind valoarea politică centrală a libertății, republicanismul oferea o filosofie normativă care înfrunta neoliberalismul sau libertarianismul pe propriul său teren conceptual. Supunerea necondiționată față de voința arbitrară a altuia a fost descrisă încă în tradiția republicană romană ca relația dintre *servus* și *dominus*: de aici ideea neorepublicană a libertății ca nondominație. Realizarea acestui ideal înalt reclamă însă intervenția statului, deopotrivă asupra formelor *private* de dominație (*dominium*) a celor mai expuși cetățeni ai săi (vulnerabili fizic, psihic, material sau educațional) și asupra dominației *publice* exercitată de statul însuși (*imperium*), permițând cetățenilor controlul, mediat constituțional și democratic, asupra politicilor publice pe care le adoptă³⁷.

Ca lider politic angajat principial față de filosofia republicanismului civic, Zapatero a utilizat în mod sistematic acest tip de argumente pentru a justifica politicile sale majore. De exemplu, la începutul primului său mandat, primul-ministru Zapatero a promovat un program general de reformă administrativă, acordând mai multe puteri celor 17 Comunități Autonome (*Comunidades Autónomas*) ale Spaniei, în ciuda criticilor vehemente și, principial, surprinzătoare ale Partidului Popular (*Partido Popular*), principalul partid de centru-dreapta, precum că această descentralizare administrativă este „dubioasă” din punct de vedere constituțional și riscă să „balcanizeze” societatea spaniolă.

Un al doilea exemplu, evocat deja, extras din agenda sa socială: în iunie 2005, guvernul socialist a modificat Codul civil, legalizând căsătoriile între per-

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ José Luis Martí, „The Spanish Context”, în José Luis Martí, Philip Pettit, *A Political Philosophy in Public Life: Civic Republicanism in Zapatero's Spain*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 2010, p. 1.

³⁶ Anthony Giddens, *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*, Cambridge, Polity Press, 1988.

³⁷ Philip Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, ed. cit., Ch. 5: „Republican Aims: Causes and Policies”, pp. 129-170.

soane de același sex. Această inițiativă a fost, într-adevăr, extrem de controversată. Biserica Catolică Spaniolă, dreapta politică și intelectuală și chiar o parte a stângii s-au împotrivit în mod vehement. Chiar și cei care erau, în principiu, favorabili inițiativei chestionau urgența ei. Zapatero a susținut-o, însă, cu argumente filosofice republicane, prezentând-o ca o modalitate de a proteja libertatea în mod egal pentru toți și de a apăra demnitatea umană. „După noi vor veni multe țări“, declara el în fața Congresului Partidului Socialist la 30 iunie 2005, „împinse de două forțe de neoprit: libertatea și egalitatea, ..., noi construim o țară mai decentă pentru că o societate decentă este una care nu-și umilește membrii... Astăzi, societatea spaniolă răspunde oamenilor care au fost umiliți, oamenilor ale căror drepturi au fost ignorate, identitatea lor negată și libertatea lor reprimată. Astăzi societatea spaniolă le dă înapoi respectul pe care îl merită, recunoscându-le drepturile, redându-le demnitatea, afirmându-le identitatea și restituindu-le libertatea. Este adevărat că ei sunt numai o minoritate, dar victoria lor este victoria tuturor. Este o victorie chiar și pentru cei care se opun acestei reforme, chiar dacă ei nu sunt conștienți de acest lucru. Victoria lor este benefică pentru noi toți; este benefică pentru societatea noastră“³⁸.

Un al treilea exemplu privește politica socială propriu-zisă. La 1 ianuarie 2007 intra în vigoare Legea nr. 39/2006 privind Autonomia Personală și Îngrijirea Persoanelor Dependente (*Ley de Apoyo Para el Cuidado de Personas Dependientes*), cunoscută ca Legea Dependenței. Prin această lege, guvernul spaniol oferea sprijinul statului persoanelor care nu pot trăi vieți independente din rațiuni de boală, dizabilitate fizică și mentală și vârstă înaintată³⁹. De asemenea, legea își propunea crearea de noi locuri de muncă formale și regularizarea celor informale existente. Până la această dată, îngrijirea persoanelor dependente era oferită incomplet și dispersat de serviciile de securitate socială sau de sănătate publică, fiind încredințată în mare măsură familiilor și societății civile, organizațiilor caritabile private, Bisericii etc. De fapt, această activitate era lăsată în mare măsură în seama familiilor, în special a femeilor, și, din ce în ce mai mult, a unor lucrători casnici. Iar două treimi dintre aceștia din urmă nu erau înscrși în sistemul public de „securitate socială“ (*Seguridad Social*).

În 2004, Ministerul Muncii și Afacerilor Sociale (*Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales*, MTAS) publica o *Libro Blanco*⁴⁰ privind persoanele dependente de îngrijire în Spania. Potrivit acestui document, aproximativ 1.125.190 de persoane vârstnice și/sau persoane cu dizabilități severe nu-și puteau satisface nevoile cotidiene de bază; dintre acestea, 826.551 (73%) erau în vârstă de peste 65 de ani. În plus, aproximativ 1.657.400 de persoane aveau nevoie de sprijin pentru anumite activități ale vieții cotidiene. În total, 2.782.590 de persoane — reprezentând 6,44 % din populația Spaniei.

³⁸ José Luis Martí, *op. cit.*, p. 22.

³⁹ Datele prezentate mai jos sunt extrase din „Law to support care of dependent people, Spain“, <http://www.eurofound.europa.eu/areas/labourmarket/tackling/cases/es001.htm>.

⁴⁰ Instituto de Mayores y Servicios Sociales (IMSERSO), *Atención a las personas en situación de dependencia en España. Libro Blanco*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 2004.

Pe de altă parte, 83% dintre îngrijitorii acestor persoane erau femei cu o medie de vârstă de 52 de ani, în general rude ale dependenților: mame, fiice sau soții, care nu primeau nicio remunerație pentru activitatea lor și nu erau incluse în statisticile populației ocupate; de asemenea, proporția îngrijitoarelor imigrante era într-o creștere semnificativă.

Astfel, categoriile sociale vizate de această lege au fost în primul rând persoanele dependente; apoi, îngrijitorii lor, profesioniști și neprofesioniști; dar și autoritățile statului responsabile cu finanțarea și aplicarea legii, organizațiile societății civile și companiile private.

Obiectivul principal al legii este acela de a sprijini persoanele dependente, vulnerabile, dar obiectivul secundar, declarat la fel de explicit, este acela de a crea noi locuri de muncă și a regulariza pe cele informale existente. Potrivit estimărilor inițiale, într-o perioadă de 8 ani de aplicare graduală, legea urmează să creeze 300.000 — 500.000 de noi locuri de muncă formale, incluzând cele 115.000 ale îngrijitorilor informal existenți, generând venituri anuale de 2 miliarde de euro prin economiile la ajutoarele de șomaj și prin creșterea contribuțiilor la sistemul de securitate socială. Alte venituri urmează să provină din aplicarea TVA, a taxei corporative și a taxării generale a veniturilor.

Prin Legea Dependenței, guvernul social-democrat spaniol recunoaște și acordă un „drept social universal” al cetățenilor săi. Asistența este oferită de instituțiile de stat, dar și de companii private, precum este cazul centrelor de îngrijire de zi și de noapte, „îngrijirea prin telefon” (*telecare*), asistența la domiciliu ș.a. Dezvoltarea acestor servicii conduce la creșterea ocupării formale a forței de muncă, întrucât legea solicită tuturor îngrijitorilor sociali să se înregistreze, supunându-se totodată controlului eficienței serviciilor lor. În plus, legea prevede organizarea unor activități de *training* pentru acești lucrători, ceea ce contribuie la creșterea angajărilor formale.

Cât privește realizarea acestor obiective, Centrul de Cercetare a Polibienătății (*Centro de Investigación Polibienestar*) de la Universitatea din Valencia a calculat că au apărut 77.604 de noi locuri de muncă în acest domeniu în anul 2007 și 125.947 în 2008. Obstacolele întâmpinate sunt legate de coordonarea între guvernul central și teritoriu, de discrepanțele privind competențele și, respectiv, obligațiile lor financiare. Statul spaniol, relativ descentralizat, reclamă colaborarea în aplicarea Legii Dependenței a celor 17 Comunități Autonome, precum și a comunităților locale propriu-zise. În general, finanțarea satisfăcătoare a acestei politici întâmpină două obstacole majore: preziviunile au subevaluat nevoile declarate, iar criza economică actuală a redus veniturile publice încasate, Spania înfruntând astăzi, precum se știe, o criză fiscală severă.

În orice caz, „lecția învățată” din aplicarea legii este aceea că îngrijirea persoanelor dependente conține un mare potențial de creare de noi locuri de muncă. Pentru a fi eficientă, este necesar deopotrivă să crească *cererea* de îngrijire, ca urmare a aplicării legii, dar și *oferta* de îngrijitori calificați.

Impactul general al acestei legi este relevat, de asemenea, de cifre. La 1 octombrie 2008 au fost înregistrate 606.466 de cereri de îngrijire, fiind aprobate

378.370 venind dinspre categoria dependenților severi, iar îngrijitorii, în jur de 300.000, au reprezentat 80% din numărul acestora. În același an, contribuția financiară a guvernului central s-a ridicat la peste 240 milioane euro, similară cu aceea a Comunităților Autonome. Această experiență socială și politică pare să fie cu totul transferabilă, căci îngrijirea persoanelor dependente are caracteristici similare în celelalte țări din Uniunea Europeană.

În mod tradițional, în Spania, ca și în alte țări, îngrijirea acestor persoane a fost și este lăsată în mare măsură în seama familiilor lor, ceea ce reprezintă însă, după cum apreciază José Luis Martí în termenii specifici filosofiei republicane, „o povară inechitabilă asupra lor, care dă naștere dependenței și facilitează dominația”. Legea Dependenței „a acordat cetățenilor noi drepturi, nu ca un act de milă sau de bunăvoință, ci cu obiectivul explicit de a reduce dominația unei părți semnificative a societății spaniole”⁴¹. Pe de altă parte, această lege, care a reformat în mod profund statul bunăstării spaniol, este costisitoare și, de aceea, încă destul de controversată. Guvernul o promovează însă ca o parte esențială a programului său republican.

Concluzie

Pentru a conchide asupra acestei expuneri cu o evaluare teoretică mai cuprinzătoare, republicanismul actual poate fi înțeles în definitiv ca o critică postsocialistă a societății capitaliste contemporane⁴². Economia de piață este concepută de regulă ca *locus*-ul social privilegiat în care oamenii își pot exercita în mod efectiv libertatea, în primul rând libertatea „negativă” cultivată de liberalism sau libertarianism: libertatea ca noninterferență. Din perspectiva concepției republicane, care se declară rivală a liberalismului, economia de piață este percepută în mod diferit. Această concepție a libertății ca non-domație argumentează pentru unele constrângeri specifice importante asupra producției și distribuției bogățiilor în interiorul pieței libere, evitând însă pozițiile retorice extreme potrivit cărora *property is theft* sau, dimpotrivă, *taxation is theft*⁴³, dar totuși astfel încât, așa cum s-a mai spus, „economia de piață” să nu se transforme într-o „societate de piață”.

Din perspectivă liberală, economia de piață facilitează în primul rând libertatea individuală, alegerile neîngrădite ale indivizilor multiplicându-se și diversificându-se indefinit sub presiunea competiției inerente procesului economic. Concepția republicană, declarată rivală, argumentează însă pentru „libertatea socială”, în numele căreia reclamă intervenția statului în economie și în societate, dar ne-arbitrară și deci neabuzivă și dominatoare. Căci libertatea socială, spre deosebire de libertatea individuală, este în mod esențial o proprietate a *alegătorului*, iar nu a *alegerii* — aceasta este aserțiunea crucială a argumentării republicane⁴⁴. Per-

⁴¹ José Luis Martí, „The Spanish Context”, *ed. cit.*, p. 22.

⁴² Gerald Gaus, „Backwards into the Future: Neo-Republicanism as a Post-socialist Critique of Market Society”, în *Social Philosophy and Politics*, vol. 20, 2003, pp. 59-91.

⁴³ Philip Pettit, „Freedom in the Market”, în *Politics, Philosophy and Economics*, vol. 5, 2006, p. 131.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 133.

soana este, individual, liberă în măsura (niciodată totală) în care alegerile sale nu sunt obstructionate în vreun fel. Desigur, există limite sau îngrădiri *naturale* în calea alegerilor individuale, precum o moștenire genetică nefericită, o incapacitate dobândită accidental, o boală cronică etc., dar această libertate este intrinsecă alegerii. Cât privește însă alegătorul, libertatea sa (socială) poate fi obstructionată *de către alții*. El își poate proteja libertatea astfel înțeleasă prin apartenența sa organizațională, resursele sale financiare sau influența sa culturală, dar, accentuează gânditorii republicani, și printr-un ansamblu de norme și instituții protectoare în cadrul democrației constituționale, care, împreună, îi pot oferi o anumită situație socială (*social standing*), transformându-l, cum spuneau anticii, din *servus* în *liber*.

BIBLIOGRAFIE

- Berlin, Isaiah, *Two Concepts of Liberty*, Oxford, Oxford University Press, 1958;
 Locke, John, *The Second Treatise of Government* (1690), ed. C.B. Macpherson, Indianapolis, Hackett Publishing Company, 1980;
 Lovett, Frank, Pettit, Philip, „Neorepublicanism: A Normative and Institutional Research Program“, în *Annual Review of Political Science*, vol. 12, 2009;
 Martí, José Luis, Pettit, Philip, *A Political Philosophy in Public Life: Civic Republicanism in Zapatero's Spain*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 2010;
 Marx, Karl, *Critica Programului de la Gotha*, în *Opere*, vol. 19, București, Editura politică, 1964;
 Pettit, Philip, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford, UK: Oxford University Press, 1997;
 Pettit, Philip, „Capability and Freedom: A Defence of Sen“, în *Economics and Philosophy*, 17, 2001;
 Pettit, Philip, „Freedom in the Market“, în *Politics, Philosophy and Economics*, Vol. 5, 2006;
 Pettit, Philip, „A Republican Right to Basic Income?“, în *BASIC INCOME STUDIES. An International Journal of Basic Income Research*, Vol. 2, Issue 2, December 2007;
 Sen, Amartya, „Equality of What?“, în *The Tanner Lecture on Human Values*, vol. 1, Cambridge, Cambridge University Press, 1980;
 Van Parijs, Philippe, „A Basic Income for All“, în J. Cohen and J. Rogers (eds.), *What's Wrong With a Free Lunch?*, Boston, Beacon Press, 2001.